

PREDSLOV

Otec o zážitkoch z vojny takmer vôbec nehovoril. Napriek tomu ma sprevádzali od detstva: vďaka tejto knihe, ktorú som ako trinásťročný potajme vylovil z knižnice svojich rodičov, som sa dozvedel, prečo nemám z otcovej strany starých rodičov a prečo otec nikdy o svojej rodine nerozpráva.

Knihu som si vtedy prečítal a prečítané som rýchlo potlačil. Aj keď odhalila časť mojej identity, nikdy sme o nej nehovorili. Azda preto som nikdy neuvažoval o tom, že by mohla byť pre druhých ľudí veľmi dôležitá. O zmysle vydania tejto knihy ma presvedčil priateľ, veľký nemecký básnik Wolf Biermann, ktorému som porozprával otcov príbeh.

Žijem už mnoho rokov v Nemecku a opakovane zažívam bolestné ticho medzi Židmi, Nemcami a Poliakmi. Dúfam, že táto kniha prispeje k tomu, aby sa ešte stále otvorené rany zahojili.

Otec napísal túto knihu po vojne. Domnievam sa, že ju písal predovšetkým pre seba, až potom pre čitateľské publikum. Písanie mu pomáhalo spracovať otrasné zážitky z vojny, aby sa jeho hlava a srdce uvoľnili pre ďalší život. Otec nebol spisovateľ. Bol – ako o ňom vravia v Poľsku – „človek, v ktorom

žije hudba“: bol pianista, hudobný skladateľ a dôležitým spôsobom inšpiroval poľský kultúrny život. Otec žil pre hudbu a vďaka hudbe prežil.

Pokiaľ ide o život a tvorbu Wladysława Szpilmana mimo tejto knihy a jej sfilmovania Romanom Polanským, mohol by tento predslov prispieť k tomu, aby čitateľ lepšie spoznal a pochopil hudobníka a umelca Szpilmana. Možno by bol už dávno známejší, keby sa dejiny zvrтли iným smerom a Európa by sa v dôsledku druhej svetovej vojny nerozbila na štyridsaťštyri rokov na dve časti – nielen v politickom, ale aj kultúrnom zmysle.

Władysław Szpilman študoval vo Varšave hru na piano u Josefa Smidowicza a Aleksandra Michałowského, potom odišiel do Berlína, kde pokračoval v štúdiu na Berlínskej Akadémie der Künste u Arthura Schnabela a v štúdiu kompozície u Franza Schreckera.

Keď Hitler prevzal v roku 1933 v Nemecku moc, vrátil sa do Varšavy a do apríla 1935 hrával ako pianista v Poľskom rozhlase – táto práca ho veľmi tešila. Sprevádzal sólistov, hral s orchestrom klasickú hudbu i ľahšie žánre, džez i klasické recitály. Okrem iného sa ujímal aj výnimočnej úlohy: sprevádzal vysielanie naživo. Zatiaľ čo sa pozvaní hostia striedali pri mikrofóne, on sa postaral o hudobný prechod od jednej skladby k druhej, od tóniny k tónine, až kým sa výmena neuskutočnila – čo mohlo niekedy trvať aj minúty. S orchestrom Poľského rozhlasu a Grzegorzom Fitelbergom, dlhodobým priateľom hudobného skladateľa Karola Szymanowského, v tom čase najvýznamnejším dirigentom Poľska, vycestoval na svetovú výstavu do Paríža, aby tam zahral Szymanowského „Symphonie Concertante“.

Do roku 1939 komponoval otec hudbu k filmom, mnohé jeho piesne a šansóny boli veľmi populárne. Už pred vojnou

vystupoval so svetoznámym huslistom Bronislawom Gimpelom, ako aj s Henrykom Szeryngom a Idou Händelovou.

Jeho Chopinov recitál odznel v septembri 1939 ako posledná relácia Poľského rozhlasu pred jeho zničením a získal tým historický význam. V nasledujúcich rokoch stratil otec ako človek i umelec všetko.

Po dvoch rokoch internácie vo varšavskom gete, kde denne čelil nebezpečenstvám a hrozbám a musel bojovať o prežitie, odtransportovali v roku 1942 do Treblinky celú jeho rodinu. Všetci tam zahynuli. Neostali mu ani fotky či osobné predmety. Rodiny mali byť vyhubené s koreňmi, s celými dejinami. On prežil akoby zázrakom. Už pred vojnou sa preslávil vďaka svojim vystúpeniam v rozhlase, ako aj šansónmi, ktoré komponoval k filmom. To mu pomáhalo postarať sa o rodinu, kým boli v gete. Jeho popularita ho uchránila aj pred deportáciou: jeden židovský policajt ho spoznal a pomohol mu uniknúť z transportu smrti. Neskôr ho prideliť k židovskej pracovnej čate, ktorá renovovala dom nemeckého veliteľa Varšavy. Dom stál mimo geta a jemu sa podarilo utiecť. Sprvu ho ukryli priatelia z Poľského rozhlasu. Na úteku mu pomáhali mnohí Poliaci, medzi nimi aj Witold Lutoslawski a huslistka Eugenia Uminska. Organizovali koncerty, aby na nich vyzbierali peniaze na jeho záchranu. Týchto ľudí spájalo jedno: hudba.

Aj na konci vojny ho zachránila hudba. Veľa mesiacov žil sám v ruínach zničenej Varšavy a čerpal silu z hudby tak, že si v mysli opakoval všetky skladby, ktoré poznal. Bol som si s otcom blízky, ale nikdy som nedokázal pochopiť, odkiaľ nabral tento krehký človek takú nadľudskú silu, aby všetku tu hrôzu prežil. Hudba sa mi vidí ako jediná možná odpoveď.

V novembri 1944, keď bolo vyše dvadsať stupňov pod nulou, otec takmer umrel od hladu. Vtedy ho v jeho skrýši objavil ne-

mecký dôstojník Wilhelm Hosenfeld. Aj on sa zrejme nachádzal v zúfalej situácii a zatúžil v pustatine zničeného mesta po hudbe. Poprosil otca, aby mu zahral na klavíri. Šanca, že za takýchto okolností narazí na nemeckého humanistu, sa rovnala nule. A predsa – tých dvoch spájala láska k hudbe. Hosenfeld viac rás priniesol otcovi jedlo a pomohol mu nájsť si lepšiu skrýšu.

Až v roku 1950 sa otcovi podarilo zistiť meno tohto dôstojníka. Okamžite podnikol pokus zachrániť kapitána Wilhelma Hosenfelda – avšak bezvýsledne. V prvých rokoch po vojne nechceli Sovietski prepustiť žiadneho západného Nemca z ruského vojnového zajatia. Wilhelm Hosenfeld umrel v roku 1952 v Stalingrade. Keď otec v roku 1956 vycestoval do Nemecka, aby tam odohral nejaké koncerty, navštívil Hosenfeldovcov v Thalau a dozvedel sa o jeho dramatickom osude.

Dnes vieme, že Wilhelm Hosenfeld už v septembri 1939 zabojoval s neprávom a pomohol viacerým ľuďom prežiť – ja viem o dvanástich. Bez ohľadu na to, aké represálie hrozili jemu i jeho rodine, zachraňoval utláčaných a pomáhal im, nehľadiac na pôvod, náboženstvo, politické presvedčenie alebo národnosť.

Jeho nasadenie ocenil posmrtno v roku 2007 poľský prezident štátnym vyznamenaním – medailou Polonia Restituta a v Izraeli si ho uctili v roku 2009 ako „Spravodlivého medzi národmi“. Jeho denníky vyšli v Nemecku aj v Poľsku pod názvom „Pokúsím sa zachrániť každého“.

Bezprostredne po oslobodení v roku 1945 začal otec opäť pracovať v rozhlase. Okamžite sa tam cítil znovu ako doma. V noci spal pod klavírnym krídlom, cez deň písal aranžmány pre hudobníkov, ktorých tam zvolali. Organizoval vysielania, komponoval šansóny a hral koncerty ako sólista, prípadne v orchestri. Rýchlo nadobudol voľakedajšiu zručnosť. Často som si kládol otázku, aký dobrý asi bude po päťročnej pauze.

Vždy mi veľmi záležalo na tom, aby som otcovu tvorbu predstavil aj publiku za hranicami Poľska. Z viacerých dôvodov však nebolo dlho možné, aby prenikol so svojím dielom na západ. Aj keď odohral na západe viac ako dvetisíc koncertov, tamojší hudobný priemysel ho vôbec neregistroval.

Pre vtedajší poľský režim bol dôležitý len ako skladateľ piesní. A tie sa šírili často bez toho, aby sa uvádzal autor. Navyše poľské texty k piesňam museli byť v súlade s líniou. Niekoľko piesní nahrali v USA s anglickými textami až po otcovej smrti. Ako skladateľa klasickej hudby ho v Poľsku nepodporovali. Na to boli vhodnejší takí, ktorí mohli zastupovať komunistickú krajinu navonok – takí, ktorí mali výrazne poľské meno. Týchto hudobníkov bolo možné prezentovať ako produkt nového zriadenia s príslušnou hrdosťou a štátnou propagáciou. S menom Szpilman by otec nebol práve exportným hitom.

V tridsiatych rokoch začal otec vo veľkom komponovať, po vojne už v tomto smere nebol natolko činný. Už len raz sa pustil do skladania klasickej hudby. Keď Poľskom v roku 1968 otriasla vlna antisemitizmu, skomponoval „do zásuvky“ *Malú ouvertúru*, valčík v starom štýle a jednu baletnú scénu. Okrem toho zložil viacero šansónov pre veľký orchester – spolu asi šesťdesiat minút hudby. Dnes viem, že takto zvládal depresiu, podobne ako v roku 1940, keď pracoval na svojom *Concertine pre klavír a orchester*, aby nemusel myslieť na život vo varšavskom gete.

Keď si spomeniem na to, ako v roku 1968 skladal hudbu, na stôl pokrytý partitúrami, uvedomujem si, že komponovanie miloval. Robil to z vnútornej potreby, nie preto, aby spravil dojem na hudobných kritikov, ktorí v jeho diele bezúspešne pátrali po stopách avantgardy.

Predovšetkým jedno však nemohli poľskí komunisti zničiť: od tridsiatych rokov ho spájalo úzke priateľstvo s Bro-

nislawom Gimpelom, veľkým americkým huslistom poľského pôvodu. Gimpel bol v tom čase slávnym virtuózom. V roku 1934 koncertoval v Poľsku (krátko predtým ho vyznamenal taliansky kráľ Vittorio Emanuele III., vystupoval pred pápežom Piom XI. a hral na Paganiniho husliach na jeho hrobe v Janove).

Nebol spokojný s prideleným pianistom, nuž požiadal svojho impresária, aby našiel nového. Otec bol jedným z pianistov, ktorí skúsili šťastie – viedlo to k vyše štyridsaťročnej spolupráci oboch umelcov. Obaja si úžasne rozumeli, nielen ako umelci.

Aj po vojne ich spájalo čosi ako bratstvo. Domnievam sa, že Bronislaw Gimpel tvoril pre otca most medzi ešte nedotknutým predvojnovým obdobím a povojnovým obdobím, časom, keď prišiel o rodinu a záchytným bodom v jeho živote bola hudba.

Plánovanie koncertov s Gimpelom sa pre otca spájalo s istým rizikom. Nikdy nevedel, či bude môcť vycestovať na západ a často nastali komplikácie. Raz, v roku 1947 dorazil otec do Ríma, kde sa malo začať Gimpelovo talianske turné, až v deň prvého koncertu. Hrali bez skúšky, repertoár naštudovali ešte pred vojnou.

Aj opačne to bolo ťažké: Gimpel nemal od roku 1968 do roku 1976 povolený vstup do Poľska. V Poľsku bol vyhlásený za personu non grata, podobne ako mnohí umelci židovského pôvodu, okrem iného aj otcov priateľ Arthur Rubinstein. V tomto období, ako aj v období medzi rokmi 1948 a 1956, keď Poľsko žilo v znamení stalinizmu, sa otcov kontakt s Gimpelom obmedzil. Napriek tomu sa im podarilo neskôr podniknúť ešte veľa spoločných koncertných turné – po Poľsku, Taliansku, Francúzsku, Nemecku a Južnej Amerike. S niekoľkými malými výnimkami dodržal Gimpel slovo, kto-

ré mu dal pri prvom stretnutí v roku 1934: „Odteraz budem hrať už len s vami.“

Keď sa otec osvedčil ako dobrý organizátor pri zakladaní Medzinárodného hudobného festivalu v Sopote v roku 1961, poveril ho Szymon Zakrzewski z umeleckej agentúry PAGART zostavením komorného ansámblu. Hneď doň, prirodzene, pozval Gimpela a obaja páni potom hľadali medzi najlepšími poľskými hudobníkmi tých čias troch ďalších. Založili Varšavské klavírne kvinteto. Svoje prvé svetové turné odštartovali s veľkým úspechom v roku 1963 v londýnskej Wigmore Hall a v tejto zostave odohrali viac ako sto koncertov na všetkých kontinentoch.

Keď Gimpela v roku 1967 povolali na Connecticutskú univerzitu, z časových dôvodov prestal s Varšavským kvintetom hrať a prenechal hudobné vedenie otcovi. Varšavské kvinteto odohralo až do svojho rozpustenia v roku 1986 viac ako dvetisíc koncertov. Jedinečná na tomto ansámblu bola jeho pevná zostava. Zvyčajne pozve sláčikové kvarteto jedného pianistu na príležitostné kvintetové vystúpenie. V tomto prípade vyústila dlhoročná neustála spolupráca k zrasteniu, splynutiu temperamentov. Hudobníci sa zriekli predvádzania vlastnej umeleckej osobnosti, a preto mohli slúžiť dielu, vďaka čomu sa im podarilo získať uznanie publika i kritiky na celom svete.

Otec bol pri hre s kvintetom vo svojom živle. Po traumatických vojnových zážitkoch, s ktorými sa svetová verejnosť oboznámila, keď zverejnil svoj denník, alebo najneskôr vtedy, keď ho Roman Polanski sfilmoval a dostal zaňho Oscara, už nechcel intenzívne pracovať na svojej sólovej kariére. Hoci študoval v tridsiatych rokoch u Aleksandra Michalowského, Josefa Smdowicza, Leonida Kreutzera a Arthura Schnabela, a teda bol na to úplne pripravený, po roku 1950 vystupoval len na niekoľkých turné ako sólista. Po uvoľnení „železnej opony“ v roku 1956

síce mohol s Gimpelom vycestovať do zahraničia, zriekol sa však sólových vystúpení, ktoré ho nervovo zaťažovali. Neskôr viac ráz zdôrazňoval, že mu prítomnosť ďalších hudobníkov na pódiu dodávala silu. Viem si predstaviť, že nedokázal zniesť osamelosť sólistu po koncerte. Po rokoch samoty v ruinách zničenej Varšavy nechcel cestovať po svete sám.

Otec túto knihu napísal hneď po vojne, v roku 1945. Prvé vydanie, ktoré vyšlo v roku 1946, cenzúra zmrzčila a skrátila. Zdá sa mi však, že napriek tomu kniha splnila svoju funkciu, lebo môjmu otcovi pomohla zbaviť sa hrôzostrašných zážitkov z obdobia vojny a vrátiť sa do normálneho života.

Na začiatku šesťdesiatych rokov sa rôzne vydavateľstvá pokúšali sprístupniť knihu ďalším generáciám čitateľov. Z neznámych, no súčasne dobre známych príčin boli tieto pokusy neúspešné. Zodpovední ľudia mali na to nepochybné svoje dôvody.

Po uplynutí takmer päťdesiatich rokov bola kniha vydaná znovu, najprv v Nemecku. Hneď sa dostala na významnú pozíciu ako jeden z dôležitejších dokumentov o udalostiach poslednej vojny. Toto vydanie bolo v porovnaní s vydaním z roku 1946 podstatne zmenené a doplnené. Dopĺňa ho dôležitý doslov Wolfa Biermanna, ktorý obsahuje množstvo informácií o epilógu udalostí opísaných v knihe.

Úryvky z denníka kapitána wehrmachtu Wilhelma Hosenfelda dodávajú knihe nový rozmer. Vyvracajú v Nemecku populárnu tézu, že nemecká spoločnosť nevedela nič o zločinoch, ktoré páchala hitlerovská armáda na území Poľska a ďalších okupovaných krajín. Hrdinské činy tohto Nemca súčasne svedčia o tom, že existovala možnosť vzbury jednotlivca proti nacistickému režimu.

Pri zaradení uvedených častí do tohto vydania som sa riadil snahou, ba priam morálnou povinnosťou zabrániť tomu, aby Wilhelm Hosenfeld upadol do zabudnutia.

Otec umrel 6. júla 2000. Ešte sa teda dožil nového vydania svojej knihy. V Británii a Amerike sa stala hneď po vydaní bestsellerom. Otec by to nikdy nebol považoval za možné, lebo predpokladal, že nikoho nebude zaujímať jeho príbeh a príbeh jeho rodiny.

V čase, keď kniha vyšla, som sa s otcom prvý raz vážne porozprával o jeho zážitkoch z vojny. Hovoril som s ním aj o svojich plánoch publikovať jeho hudobné dielo. Veľmi som sa tešil z toho, že som pôsobil ako producent pri jeho prvom sólovom albume. Dlhو sme diskutovali o tom, ktoré skladby vyberieme.

Neskôr, v roku 2001, prišla spolupráca so Sony Classical a s jedným z najvýznamnejších medzinárodných hudobných vydavateľstiev Boosey & Hawkes, ktoré vydalo otcove kompozície a tie sa teraz predávajú po celom svete. Vydavateľstvo vydalo aj nanajvýš úspešný sólový album s originálnymi otcovými nahrávkami, ako aj štúdiovú nahrávku jeho klavírných a orchestrálnych kompozícií s Berlínskym rozhlasovým symfonickým orchestrom a Ewou Kupiec pod taktovkou Johna Axelroda – predstavuje dôležitý dokument otcovej skladateľskej činnosti. Neskôr vydalo Sony Classics aj ďalší album – „Legendary Recordings“ – s originálnymi otcovými nahrávkami.

Vďaka prvému vydaniu tejto knihy v roku 1998 vo vydavateľstve Ullstein je dnes táto kniha k dispozícii v 39 jazykoch. V Nemecku, ako aj v Poľsku či v USA bola zaradená na zoznam doporučenej literatúry na školách. Film Romana Polanského, ktorý vychádza z tejto knihy, je bezpochyby považovaný za jeden z najdôležitejších vojnových filmov všetkých čias. *Pianistu* ocenila Filmová akadémia tromi Oscarmi, v Cannes dostal Zlatú palmu, v Poľsku desať Orlov a získal aj ďalšie významné svetové filmové ceny. *Pianista* sa dočkal aj

dramatizácie, chystajú sa ho uviesť v New Yorku na Broadway.

Ako povedal Adrien Brody pri preberaní Oscarov, tento príbeh mu ukázal smútok a dehumanizáciu ľudí v čase vojny. Ja dúfam, že táto kniha prispeje k mieru.

Andrzej Szpilman, august 2011